

Затверджено Міністерством освіти і науки
України для використання
у вищих навчальних закладах

ПРАВознавство

Базовий підручник
для студентів
вищих навчальних закладів

ПРАВОЗНАВСТВО

Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих навчальних закладів

Харків
«Фоліо»
2014

УДК 34
ББК 67.9(4УКР)
П68

Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11-17373 від 13.11.13)

Громадська рада:

*В. С. Бакіров, Ю. Я. Бобало, А. Г. Величко, В. В. Грабко,
Л. В. Губерський, І. М. Коваль, Р. О. Крижанівський,
П. М. Куліков, А. А. Мазаракі, О. А. Мінаєв, М. В. Поляков,
Д. В. Табачник (голова), В. Я. Тацій, Ю. В. Холін (відповідальний
секретар), С. М. Шкарлет*

Рекомендовано до друку:

Рішенням Вченої ради Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 5 від 29 січня 2013 р.)

Рецензенти:

В. О. Процевський, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту економіки і права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

В. І. Борисов, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Авторський колектив: Богачова Л. Л., Жернаков В. В., Прилипко С. М., Кучерявенко М. П., Шульга М. В., Борисова В. І., Яроцький В. Л., Задихайло Д. В., Кушніренко О. Г., Котюк І. І., Костенко О. Б., Котенко Т. В., Лепех С. М., Коссак В. М., Ківалов С. В., Додін Є. В., Туляков В. О., Долежан В. В., Полян-

ISBN 978-966-03-6568-1

© Колектив авторів, 2014
© О. Д. Кононученко, художнє оформлення, 2014

З М І С Т

Передмова 9

Розділ 1 ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА (Л. Л. Богачова)

<i>Глава 1.</i> Походження держави і права	11
1.1. Публічна влада і нормативне регулювання в первісній общині	11
1.2. Причини і шляхи виникнення держави і права	15
1.3. Теорії походження держави і права	20
Контрольні запитання	26
<i>Глава 2.</i> Держава: основні поняття	26
2.1. Поняття та ознаки держави	26
2.2. Функції держави	29
2.3. Форма держави	31
2.4. Механізм (апарат) держави	35
2.5. Громадянське суспільство і держава	39
2.6. Правова соціальна держава	40
Контрольні запитання	43
<i>Глава 3.</i> Право: основні поняття	43
3.1. Поняття та ознаки права	43
3.2. Право в системі соціальних норм. Право і мораль	47
3.3. Поняття і класифікація норм права	48
3.4. Система права. Загальна характеристика галузей права України	50
3.5. Джерела права	53
3.6. Закон і підзаконні нормативні правові акти	55

з.б. закони і підзаконні нормативно-правові акти	55
3.7. Правосвідомість і правова культура	60
Контрольні запитання	62
<i>Глава 4. Реалізація права . . . . .</i>	<i>63</i>
4.1. Правові відносини	63
4.2. Правомірна поведінка. Правопорушення	67
4.3. Юридична відповідальність	69
4.4. Законність і правопорядок	71
Контрольні запитання	72
Основні терміни та поняття	73

Розділ II КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

<i>Глава 5. Конституційне право — провідна галузь національного права України (І. І. Котюк) . . . . .</i>	<i>75</i>
5.1. Поняття і загальна характеристика конституційного права та конституційно-правових відносин	75

3

5.2. Загальна характеристика конституції як джерела права	79
5.3. Історичний аспект розвитку українського конституціоналізму та передумови прийняття і загальна характеристика Конституції України	81
5.4. Основні етапи розвитку української державності	87
5.5. Державні символи України	94
5.6. Державний лад України	97
5.7. Політика України у сфері використання мов	99
5.8. Національна політика України	100
5.9. Міжнародні відносини України	103
Контрольні запитання	105
<i>Глава 6. Конституційно-правові засади правового статусу людини і громадянина (О. Г. Кушніренко) . . . . .</i>	<i>106</i>
6.1. Поняття основних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина	106
6.2. Єдність і відмінність понять «людина», «особистість», «громадянин»	109
6.3. Конституційно-правові засади громадянства України	110
6.4. Система та зміст конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина	112
6.5. Міжнародні стандарти в галузі прав людини	115
6.6. Конституційне закріплення права на освіту	116
6.7. Право громадян на об'єднання в політичні партії та громадські організації	117
6.8. Право громадян на свободу світогляду та віросповідання	119

6.9. Конституційний обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності. Поняття загального військового обов'язку	120
6.10. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	121
Контрольні запитання	123
<i>Глава 7. Конституційні інститути демократії в Україні (І. І. Котюк) . . . . .</i>	<i>124</i>
7.1. Поняття і форми здійснення народного суверенітету та суверенітету держави	124
7.2. Референдум в Україні	126
7.3. Поняття і загальна характеристика виборчої системи	128
Контрольні запитання	142
<i>Глава 8. Органи державної влади в Україні (О. Г. Кушніренко) . . . . .</i>	<i>142</i>
8.1. Конституційний принцип поділу державної влади	142
8.2. Система органів державної влади за Конституцією України	144
8.3. Конституційний статус і функції Верховної Ради України	145
8.4. Питання, які визначаються (встановлюються) виключно законами України	147
8.5. Вибори народних депутатів України	148
8.6. Конституційний статус народних депутатів України	150
8.7. Рахункова палата	151
8.8. Конституційний статус Президента України	152
8.9. Рада національної безпеки і оборони України	155
8.10. Конституційний статус Кабінету Міністрів України	155
8.11. Центральні органи виконавчої влади в Україні	157
8.12. Місцеві органи виконавчої державної влади	158
8.13. Конституційний Суд України	160
Контрольні запитання	161
<i>Глава 9. Конституційно-правові засади територіального устрою України (О. Б. Костенко) . . . . .</i>	<i>162</i>
9.1. Поняття державно-територіального устрою	162
9.2. Форми державно-територіального устрою	163
9.3. Адміністративно-територіальний устрій України	168
Контрольні запитання	169
<i>Глава 10. Конституційно-правові засади місцевого самоврядування в Україні (Т. В. Котенко) . . . . .</i>	<i>169</i>
10.1. Поняття місцевого самоврядування	169
10.2. Принципи місцевого самоврядування	171
10.3. Система місцевого самоврядування в Україні	174

10.4. Конституційні основи місцевого самоврядування	176
10.5. Поняття та види функцій місцевого самоврядування	179
10.6. Форми реалізації функцій місцевого самоврядування	182
10.7. Гарантії місцевого самоврядування	183
Контрольні запитання	186
Основні терміни та поняття	186

Розділ III ОКРЕМІ ГАЛУЗІ ПРАВА

<i>Глава 11. Основи трудового права (В. В. Жернаков)</i>	188
11.1. Трудове право як самостійна галузь права	188
11.2. Джерела трудового права	192
11.3. Трудовий договір	193
11.4. Робочий час і час відпочинку	209
11.5. Оплата праці	213
11.6. Трудова дисципліна	215
11.7. Матеріальна відповідальність	216
11.8. Охорона праці	218
11.9. Трудові спори	221
Контрольні запитання	225
Основні терміни та поняття	226
<i>Глава 12. Основи законодавства про соціальний захист і охорону здоров'я (С. М. Прилипка)</i>	227
12.1. Право на соціальний захист	227
12.2. Організаційно-правові форми і види соціального забезпечення	234
12.3. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	242

12.4. Поняття та загальна характеристика спеціального пенсійного забезпечення	250
12.5. Пенсійні виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування	263
12.6. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання	271
12.7. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	275
12.8. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття	276
12.9. Державні соціальні допомоги	279
12.10. Соціальні послуги	284
12.11. Соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	291
Контрольні запитання	296

<i>Глава 13. Основи фінансового права (М. П. Кучерявенко)</i>	297
13.1. Фінансове право: предмет, метод, система	297
13.2. Правова природа фінансового контролю	301
13.3. Правове регулювання бюджетних відносин в Україні	306
13.4. Податкове право в системі фінансового права	313
13.5. Зміст валютного регулювання	316
Контрольні запитання	319
Основні терміни та поняття	319
<i>Глава 14. Основи екологічного та земельного права (М. В. Шульга)</i>	320
14.1. Основи екологічного права	320
14.1.1. Поняття, предмет і метод екологічного права	320
14.1.2. Об'єкти та суб'єкти екологічного права	323
14.1.3. Загальна характеристика законодавства про охорону навколишнього природного середовища	325
14.1.4. Природоресурсові кодекси і закони України	328
14.1.5. Право власності на природні ресурси	330
14.1.6. Право природокористування	332
14.1.7. Особливості оренди природних ресурсів	334
14.1.8. Відповідальність за порушення екологічного законодавства	336
Контрольні запитання	340
14.2. Земельне право	342
14.2.1. Земельне право та земельні правовідносини	342
14.2.2. Земельний кодекс України — джерело земельного права	343
14.2.3. Склад та цільове призначення земель України	345
14.2.4. Права на землю	347
14.2.5. Приватизація земельних ділянок	349
14.2.6. Правові засади ринкового обігу земельних ділянок	351
Контрольні запитання	353
Основні терміни та поняття	354

6

<i>Глава 15. Основи цивільного права (В. І. Борисова, В. Л. Яроцький)</i>	355
15.1. Цивільне право як галузь права	355
15.2. Фізичні особи як учасники цивільних правовідносин	359
15.3. Опіка та піклування	364
15.4. Юридичні особи як учасники цивільних правовідносин	367
15.5. Об'єкти цивільних прав	370
15.6. Строки та терміни в цивільному праві	376
15.7. Право власності	380

15.7. Право власності	385
15.8. Цивільно-правова відповідальність	385
15.9. Загальні положення про правочини. Односторонні правочини та договір	387
15.10. Спадкове право	390
Контрольні запитання	396
Основні терміни та поняття	398
<i>Глава 16. Основи сімейного права України (С. М. Ленех) . . . . .</i>	<i>400</i>
16.1. Поняття сім'ї. Предмет сімейного права	400
16.2. Джерела правового регулювання сімейних відносин	402
16.3. Шлюб. Недійсність шлюбу	404
16.4. Права та обов'язки подружжя	408
16.5. Припинення шлюбу	412
16.6. Права та обов'язки батьків та дітей	414
16.7. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	421
Контрольні запитання	427
Основні терміни та поняття	429
<i>Глава 17. Основи господарського права (Д. В. Задихайло) . . . . .</i>	<i>430</i>
17.1. Господарське право як галузь права	430
17.2. Господарське законодавство.	439
17.3. Суб'єкти господарювання	442
17.4. Господарські товариства	448
17.5. Майнова основа господарювання	453
17.6. Державне регулювання господарської діяльності	456
Контрольні запитання	458
Основні терміни та поняття	459
<i>Глава 18. Основи житлового законодавства (В. М. Коссаєв) . . . . .</i>	<i>459</i>
18.1. Житловий фонд. Надання житлових приміщень	459
18.2. Приватизація та інші способи реалізації права на житло	474
18.3. Відповідальність за порушення житлового законодавства	479
Контрольні запитання	483
Основні терміни та поняття	483

